

ДЕМ'ЯН МНОГОГРІШНИЙ

ЗНАМЕНІТІ УКРАЇНЦІ

FOLIO

Знамениті українці

Тарас Гончарук

Дем'ян Многогрішний

«Фолио»

2012

Гончарук Т. Г.

Дем'ян Многогрішний / Т. Г. Гончарук — «Фолио»,
2012 — (Знамениті українці)

З усіх козацьких гетьманів Лівобережжя другої половини XVII—XVIII ст. Дем'ян Многогрішний лишається майже незнаним. Історія його життя вражає. В книзі йдеться про послідовні спроби гетьмана відстояти українську автономію.

Содержание

Від автора	5
Від мужицького сина до сіверського гетьмана	6
«Глухівські статті» Д. Многогрішного: повернення Україні судової та фінансової автономії	14
Кінець ознакомительного фрагмента.	19

Тарас Гончарук

Дем'ян Многогрішний

Від автора

З усіх козацьких гетьманів Лівобережжя другої половини XVII—XVIII ст. Дем'ян Гнатович Многогрішний лишається, напевно, майже незнаним. «Про гетьмана Дем'яна Ігнатовича Многогрішного історикам відомо небагато, мабуть, найменше, ніж про будь-кого з усіх правителів Лівобережної України», – зазначає сучасний історик Віктор Горобець.

Досі цьому гетьману не присвячено жодного ґрунтовного монографічного дослідження, а в підручниках подано про нього мінімум інформації. Історики тривалий час не могли з'ясувати дат народження та смерті Дем'яна Гнатовича, тому і сьогодні в літературі знайти їх нелегко. Д. Многогрішного традиційно характеризують як «людину темну та неписьменну», хоча підставою для такого твердження є лише слова самого гетьмана, іноді надто скромного у власних характеристиках. Подібних «несправедливостей» щодо висвітлення постаті Д. Многогрішного є чимало.

На нашу думку, прикро й те, що Дем'яна Гнатовича в літературі, навіть науковій, досі називають Демком. Таку принизливу форму імені вживали в царській Росії для називання злочинців (наприклад, Гришка Отреп'єв, Ємелька Пугачов і т. д.). В російських документах так іменували й українських гетьманів, що вважалися зрадниками (Івашка Брюховецький, Петрушка Іваненко та ін.). Однак у літературі такі прізвиська звичайно не закріпилися. Не пощастило лише гетьману Демку Многогрішному. За яку саме провину до Д. Многогрішного на століття прикипіла «зłodійська» форма імені (Демко), читач може дізнатися на сторінках цього видання.

Автор книги спробує на підставі опублікованих історичних джерел розглянути вже відомі науковцям сторінки життя та діяльності Дем'яна Многогрішного, хоча і невідомих сторінок у біографії цього гетьмана досі залишається чимало.

Від мужицького сина до сіверського гетьмана

Щодо місця та року народження Дем'яна Гнатовича Многогрішного різні дослідники подавали відмінну інформацію. Видатний український історик Володимир Антонович взагалі стверджував, що «про походження й початок козакування» Д. Многогрішного «немає відомостей». Згодом науковці визначили місце його народження – місто Короп на Чернігівщині. Рік народження майбутнього гетьмана більшість істориків вважали невідомим й іноді називали: «близько 1630 р.». Нарешті, сучасні історики В. Горобець та З. Хижняк в енциклопедичних виданнях «Українське козацтво. Мала енциклопедія» та «Києво-Могилянська академія в іменах» подали не лише майже точне місце – «село поблизу м. Короп Чернігівського воєводства, тепер Коропський район Чернігівської області», – але й точну дату народження Дем'яна Гнатовича Многогрішного – 1621 рік.

На сьогодні достеменно встановлено соціальне походження Д. Многогрішного: історики здебільшого не сумніваються в тому, що майбутній гетьман народився в селянській родині. Батьки його належали до стану «посполитих». За часів Руїни, коли саме Д. Многогрішному судилося керувати Гетьманщиною, походження практично кожного гетьмана було приводом для закидів. Наприклад, Івану Виговському ставили на карб те, що він походив з української шляхетської родини, і кляли як «шляхтича» й навіть «ляха»; Івана Самойловича за те, що він народився у сім'ї священика, принизливо називали «поповичем». І пощастило лише тим гетьманам, що походили з козацьких родин (наприклад, Петрові Дорошенку, який був «з діда й прадіда козак»). Гетьману ж Д. Многогрішному, як зазначає сучасний історик Володимир Борисенко, «при найменшій нагоді недоброзичливці кололи очі “мужицьким” походженням».

Вочевидь, високої освіти Д. Многогрішний дістати не зміг. Пізніше він сам називав себе «людиною темною і неписьменною». Але не варто думати, що Дем'ян Гнатович, поступившись освітою таким своїм попередникам на гетьманській посаді, як Богдан Хмельницький чи Іван Виговський, насправді не вмів писати та читати. А надто що Д. Многогрішний неодноразово виявляв себе здібним політиком та дипломатом, а його листи та висловлювання свідчили і про певну обізнаність зі світовою історією, літературою тощо.

Досі сперечаються науковці й щодо часу входження «мужицького сина» Д. Многогрішного до козацької еліти Гетьманщини. В. Антонович уважав, що це відбулося вже під час Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, стверджуючи: «В козацькому реєстрі 1649 року він записаний у чині військового осавула. В грудні 1650 року Демко разом із брацлавським полковником Нечаєм подав до київської городської книги королівську грамоту, яка потверджувала статті Зборівської угоди. 1651 року перед Берестецькою битвою Іван Богун послав у погоню за поляками, які відступали з Кам'янця, загін козаків під орудою Многогрішного, але під Купчинцями він зазнав поразки». У козацькому реєстрі, складеному згідно зі Зборівською угодою, насправді стояв такий собі «Демко осавул войсковий». Що ж до участі славнозвісного полковника Д. Нечая та Д. Многогрішного в поданні королівської грамоти 1651 р., то козацький літописець Григорій Граб'янка писав: «Генеральний писар Іскоростинський копії цих привілеїв, скріпивши їх військовою печаткою, роздав старшині козацькій. На копіях гетьман власноручно підписався так: Богдан Хмельницький, гетьман його королівської величності війська запорізького. цей документ у присутності полковника брацлавського Нечая та генерального осавула Дем'яна Многогрішного і намісника королівського пана Остапа Виговського 8 березня був записаний до Київських реєстрових книг».

На противагу цим свідченням уже згадуваний Віктор Горобець зазначає: «Твердження відомого українського історика В. Антоновича про те, що Многогрішний уже 1649 р. в уряді Б. Хмельницького обіймав посаду генерального осавула, видається неправдоподібним. Поза всяким сумнівом, “осавул Демко” з Реєстру 1649 р. є не хто інший, як Дем'ян Лісовець». На

думку В. Горобця, до складу козацької старшини Дем'ян Гнатович потрапив значно пізніше – не за часів Визвольної війни, а за часів Руїни: «Перша достовірна згадка про Многогрішного міститься в документі, датованому аж 1664 р., де він титулується полковником чернігівським», – пише дослідник.

Історикам досі невідомо, як «мужицький син» Д. Многогрішний раптом став козацьким полковником (слід нагадати, що полковник на Гетьманщині був не лише командиром козацького полку, але й «губернатором» відповідної території). В. Горобець дивується цьому «кар'єрному злетові», зазначаючи: «Досить стрімкий, майже унікальний злет для козака-неофіта, який, крім того, що був “чужим” у козацькому середовищі... – унікальний випадок в історії українського гетьманства другої половини XVII—XVIII століть!» Хай там як, а цей злет свідчив про неабиякі здібності вихідця з селянської сім'ї Дем'яна Гнатовича Многогрішного.

Чернігівським полковником Д. Многогрішний став за часів гетьманства Івана Мартиновича Брюховецького, який прийшов до влади на сумнозвісній Чорній раді 1663 р., що знаменувала собою остаточний прихід Руїни в українські землі. Розбрат серед козаків, війна лівобережних та правобережних гетьманів між собою, наступ на українські землі численних іноземних військ – польських, російських, татарських та, нарешті, турецьких, руйнація господарства та винищення населення – все це знаменувало ту пору. Тоді ж поволі було обмежено і права козацької автономії – найбільші здобутки Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Важливим етапом на шляху до цього обмеження став візит І. Брюховецького до Москви й підписання Московського договору, «інкорпораційного», за визначенням сучасних істориків, згідно з яким Україна втрачала судову та фінансову автономію, натомість кількість українських міст, де стояли російські гарнізони з воєводами, зросла до десяти, а гетьман отримав звання російського боярина. Під час візиту І. Брюховецького до Москви боярські звання та маєтки отримав не лише він, але й чимало його підлеглих, зокрема полковники. У «реєстрі, кому саме звелено надати великого государя жалувані грамоти на дворянство й на маєтки та на млини» 1665 р., серед інших згадано і полковника чернігівського Ігнатенка, тобто Дем'яна Многогрішного.

І. Брюховецький, отримавши в Москві «царську ласку», в листах до російського царя послужливо називав себе «підніжком», «холопом» та «Івашкою». Наприклад, лист І. Брюховецького до російського царя від 27 травня 1666 р. починався так: *«Божією милостію, великому государю князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя и Белья России самодержцу, <...> вашему царскому пресветлому величеству, боярин и верного войска вашего пресветлого величества Запорожского, гетман Ивашка Брюховецкий, яко верный холоп, низко до лица земли пред пресветлым вашим пресветлого царского величества престола ногами со всем войском вашего царского пресветлого величества Запорожским упадаючи, смиренно челом бью на премилосерднейшей и рассматрительнейшей отеческой вашего царского пресветлого величества милости <...>»* (тут і далі цитати, подані мовою оригіналу, курсивом. – Т. Г.).

У цьому ж листі І. Брюховецький писав: *«<...> послав я, холоп, дворянина вашої царської пресвітлої величності й вірного війська Запорозького чернігівського полковника Демка Гнатовича сина, <...> під Гомель, зрадницьке місто, з усім його Чернігівським полком, до того ж додавши й ті піхотні та кінні з різних боків збірні сотні, яких зібралося самовольством чимало на самому прикордонні від Запоріжжя, і я, вірний вашої пресвітлої царської величності холоп, запобігаючи тому, щоб і ці самовольством зібрані [козаки] з Запорозькими козаками не змовилися б і не відвернулися б від нас до них [тобто щоб лівобережні козаки не піддалися агітації запорожців. – Т. Г.], заради того я тих самих збірних козаків до того краю надсилав; також і Дмитрашку Райчу брянського полковника з усім товариством волоських хоругв, що при ньому було».*

І. Брюховецький назвав у своєму листі до царя Д. Многогрішного Демком цілком виправдано, адже і самого себе у цьому ж листі гетьман називав Івашкою. Водночас І. Брюховець-

кий підкреслив, що Д. Многогрішний, як і сам гетьман, не лише «холоп» царської величності, а вже і боярин. Показово, що в похід під Гомель гетьман волів відправити неспокійні козацькі елементи – із запорозького прикордоння подалі на північ. Отже, завдання, покладене на Д. Многогрішного, було нелегким. Між іншим, як керівник не лише козаків свого полку, а й цілого козацького з'єднання, Д. Многогрішний у цьому поході фактично мав виконувати функції «наказного гетьмана» – а це було визнанням його воєнного хисту.

У «зрадницькому», як назвав його І. Брюховецький, Гомелі перебував тоді полковник Мурашко, що своїми діями вельми дошкуляв навколишнім українським теренам. (цікаво, що пізніше полковник вельми прислужиться Д. Многогрішному.) У 1666 р. з'єднанню під проводом чернігівського полковника Д. Многогрішного повоювати під Гомелем не судилося. У червні того року очевидці свідчили, що «під Гомелем козаки стоять обозом і шанці під місто підвели». Проте вже тоді російська сторона змусила І. Брюховецького припинити цю кампанію. Росія і Польща завершували підготовку до підписання перемир'я і далі розпалювати війну не збиралися. Козаків із-під Гомеля «усіх по домах розпустили», давши відповідний наказ і Д. Многогрішному, «що був на під'їзді» до міста. Пізніше, вже будучи гетьманом Лівобережжя, Д. Многогрішний надавав важливого значення Гомелю, й саме спроба поставити під свій контроль це місто стала підставою для того, щоб укотре звинуватити Дем'яна Гнатовича в «зраді».

Тим часом дії російських воєвод, які, згідно з Московським договором, почали збирати податки на Україні, збурили ненависть місцевого населення та його спротив як до російського підданства, так і до гетьмана, що запродав інтереси своєї держави. «Останньою краплею», що переповнила чашу терпіння українського козацтва, стали російсько-польські переговори й укладене в Андрусові 1667 р. перемир'я, за яким переговорники поділили Україну по Дніпру, так що навіть Київ було віддано полякам. Тут «прозрів» і І. Брюховецький: розірвав союз з Росією, почав воєнні дії проти царських воєвод і вирішив прийняти підданство турецького султана.

У вирі цих подій, як зазначає В. Борисенко, Д. Многогрішний «слухняно виконував розпорядження гетьмана і відверто став на його бік, коли той підняв козацькі полки на боротьбу проти засилля царських воєвод на Україні». Щоправда, за відомостями В. Горобця, саме в цей час, «на переломі 1667—1668 років, готуючись до вирішального двобою з Москвою, Брюховецький проводить кадрову рокировку в Чернігівському полку, надавши полковничий пернач Івану Самойловичу <...>, а Многогрішного, усунувши від керівництва полку, задовольняє урядом генерального осавула. <...> Однак полковничий пернач ненадовго випав із рук Дем'яна Гнатовича – вже у квітні 1668 р. полчани знову доручають йому керувати справами полку. <...> саме сіверським козакам випадало стримувати агресію царських військ...». Показово, що Д. Многогрішний та І. Самойлович тут виявилися конкурентами в боротьбі за владу. Пізніше І. Самойлович з допомогою спільників відбере у Д. Многогрішного більш престижну посаду – гетьманство.

Патріотичні дії І. Брюховецького наприкінці його правління не врятували гетьмана – колишнього «царського підніжка». На хвилі народного гніву на Лівобережжя прийшли війська правобережного гетьмана Петра Дорошенка. І. Брюховецького було вбито, а П. Дорошенко став на чолі обох боків Дніпра. «Після того, як 8 червня 1668 р. Брюховецького було вбито і гетьманом об'єднаної України проголошено Дорошенка, – пише В. Горобець, – у відставку пішов майже весь склад вищої старшини Лівобережжя. Лише за Многогрішним, який, за словами літописця, «найпершей отступил от Бруховецкого», було збережено полковництво, а через місяць, коли Дорошенко поспішно повернувся на Правобережжя, аби відбити наступ поляків, йому пожалувано й уряд наказного сіверського гетьмана».

Чому саме Д. Многогрішному судилося не лише зберегти свою посаду під час змінення влади, але й стати при новому гетьмані сіверським гетьманом, тобто наказним гетьманом усієї Лівобережної України? Причиною цього, на думку істориків, були давні зв'язки Д. Многогріш-

ного та П. Дорошенка. Один з перших дослідників історії України Дмитро Бантиш-Каменський називав Д. Многогрішного серед тих, хто через кошового Запорозької Січі Івана Сірка запросив П. Дорошенка в похід на Лівобережну Україну й таким чином посприяв поваленню І. Брюховецького. «У цей час Сірко, – писав Д. Бантиш-Каменський, – домовившись таємно з генеральним осавулом Многогрішним і деякими старшинами, відрядив посольство до Дорошенка, прохаючи його стати до проводу. <...> Можна собі уявити, як зрадив Дорошенко, коли в його таборі з'явилося козацьке посольство, якого він уже давно чекав. Сповнилося тоді його бажання стати гетьманом обох боків Дніпра. Одаривши щедро представників народу, покваліфікувався він вирушити в похід <...>». В. Горобець наводить факти листування чернігівського полковника Д. Многогрішного та правобережного гетьмана П. Дорошенка напередодні його наступу на Лівобережжя 1668 р. цей зв'язок Дем'яна Гнатовича з найвизначнішим українським гетьманом доби Руїни та палким українським патріотом, можливо, свідчив про те, що погляди П. Дорошенка і Д. Многогрішного на майбутнє України були близькими.

Проте стосунки Д. Многогрішного і П. Дорошенка швидко зіпсувалися, і причини для того були досить серйозні. Коли Петро Дорофійович повернувся до правобережного Чигирина, на Лівобережну Україну знов посунули російські війська. Московський цар аж ніяк не хотів миритися з утратою своєї «законної» (після Андрусівського договору) частини українських земель. «Повідомлення про повернення Дорошенка з військами на Правобережжя, – зазначає В. Горобець, – російське командування сприйняло як сигнал до початку контрнаступу на Лівобережжя. “Скупивши войска немаліе”, воевода Г. Ромодановський скерував їх на Сіверщину. На Різдво Пресвятої Богородиці Ромодановському вдалося оволодіти Ніжином. Учинивши там показово жорстоку розправу над жителями міста, воевода вирушив у похід на Чернігів. Не маючи достатньо сил, аби відбити наступ царської армії, Многогрішний звертається із закликами по допомогу до Дорошенка. Але той, зайнятий боротьбою з поляками та стривожений заколотом запорожців на чолі з П. Суховієм, зміг відправити на Сіверщину суто символічну допомогу».

Г. Ромодановський, як зазначалося, скерував свій удар саме проти Чернігова, що його полковник Д. Многогрішний був зобов'язаний захищати. «Під час форсування Ромодановським Десни, – пише далі В. Горобець, – Дем'ян Ігнатович, який з військами перебував тоді поблизу Седнева, наважується атакувати противника, але наміри наказного гетьмана наштотуються на різкий спротив частини старшини. Між ним і стародубським полковником Петром Рославцем виникає на цьому ґрунті навіть серйозна сварка. За таких умов 25 вересня Ромодановський оволодіває Черніговом, і наступного дня Многогрішний під тиском старшини розпочинає переговори з царським воеводою про припинення бойових дій».

Мотиви Д. Многогрішного тут зрозуміти неважко, адже Руїна у той час, здається, вже охопила всю Україну й дісталася його Чернігівського полку, а чинити опір великій російській армії він не мав сил. «Отак у той нещасливий і пагубний час, – писав козацький літописець Самійло Величко, – Нужда з Бідою, розпростерши свої прапорці, нищили і внівець обертали бідну малоросійську Україну, оскільки з одного боку, від Дніпра, виникла з низодніпровських лугів манія, згаданий Суховій, який зі своїм козацьким та ординським військом, як тільки хотів, сваволив і шкодив людям, а з другого боку, від Московського царства, знову для помсти, наступав на Україну із сильними військами князь Ромодановський: він одержав певну звістку, що Дорошенко відійшов з цього боку до Чигирина. Перебравшись через річку Десну, він приходить під Чернігів, де, спаливши частину нового міста, прийшов до згоди і поєднався після недовгого воєнного змагання з тодішнім чернігівським полковником Дем'яном Ігнатовичем Многогрішним».

Отже, «після недовгого воєнного змагання» Д. Многогрішний піддався російським військам. Мало того, як зазначає В. Горобець, «прагнучи припинити кровопролиття», Дем'ян Гнатович був ладен знов прийняти російське підданство й «уповноважив своїх представників на

вельми далекосяжні поступки московській стороні», аби завершити війну. Але тут Лівобережну Україну врятував П. Дорошенко, кинувши частину своїх козаків разом з татарами проти військ Г. Ромодановського, що поспіхом залишив Україну. це дозволило Д. Многогрішному, незважаючи на те, що татари та козаки П. Дорошенка повернулися на Правобережжя, говорити про російське підданство вже на інших, набагато кращих для України, умовах. «Дем'ян Ігнатович рішуче висловлюється щодо можливості повернення під зверхність царя лише за умови визнання ним козацьких прав та свобод, закріплених статтями Богдана Хмельницького 1654 р.», – зазначає В. Горобець.

17 грудня 1668 р. у Новгороді-Сіверському зібралася старшинська рада, на якій було обрано Д. Многогрішного сіверським гетьманом й узято чіткий курс на повернення в підданство російського царя. Великий вплив під час обрання Д. Многогрішного сіверським, а потім і повноправним гетьманом Лівобережної України справив його приятель, видатний український церковний та літературний діяч, архієпископ Чернігівський та фактичний керівник православної церкви на Лівобережжі Лазар Баранович (1616—1693).

Козацькі літописці й історики по-різному оцінювали поведінку Д. Многогрішного протягом буремного 1668 р. У «Літописі Самовидця» припущено, що Дем'яна Гнатовича характеризували перш за все природжена схильність до зради та надмірне владолюбство; саме тому Д. Многогрішний спочатку зрадив І. Брюховецького, далі – П. Дорошенка, а потому «*почал <...> трактовати з москвою*». Однак тут слід звернути увагу на постать імовірного автора «Літопису»: бувши жертвою чергової війни між Правобережною та Лівобережною Україною, що спалахнула внаслідок переходу сіверського гетьмана Д. Многогрішного на бік московського царя, цей імовірний автор, Роман Ракушка-Романовський, за словами істориків, після повалення І. Брюховецького втратив посаду ніжинського наказного полковника й наприкінці 1668 р. з'явився на Правобережній Україні, ставши в Брацлаві протопопом. У цей час він активно виступає проти гетьмана Д. Многогрішного, який захопив його майно в Ніжині. Звичайно, це не могло не відбитися на оцінках, що їх давав автор «Літопису» Д. Многогрішному як гетьману.

«Самовидець» у своєму літописі називав Дем'яна Гнатовича виключно Демком, таким чином указуючи на подальший арешт та заслання гетьмана. Інші козацькі літописці – Григорій Граб'янка та Самійло Величко – називали Многогрішного Дем'яном або Дем'яном Ігнатовичем. Прикро, але деякі історики, слідом за надто необ'єктивним у твердженнях щодо постаті Многогрішного «Літописом Самовидця», також називали і продовжують називати цього українського гетьмана принизливим іменем Демко. Дивина! Ніхто ж з істориків, здається, не називає, слідом за відповідними царськими наказами, «злочинців» І. Мазепу та І. Брюховецького Івашками, «ханського гетьмана» П. Іваненка Петрушкою, О. Пугачова Ємелькою тощо. У російській історіографії зменшене ім'я – Гришка – закріпилося хіба за Григорієм Отреп'євим. В українській історії в цьому плані не пощастило лише Дем'яну Многогрішному. З легкої руки ображеного сіверським гетьманом у 1668 р. Р. Ракушки-Романовського («самовидця») Многогрішного «акі злочинця» продовжують іменувати в науковій та навчальній літературі Демком (достатньо почитати сучасний підручник Наталі Яковенко та ін.).

Згідно з джерелами, Д. Многогрішний на раді в Новгороді-Сіверському за старим старшинським звичаєм вагався, чи брати йому гетьманську булаву. Однак у «Літописі Самовидця» сказано, що Дем'ян Гнатович лише «ламав комедію», «як стара дівка від хорошого жениха» відмовлявся від гетьманства, щоб отримати для себе більше вигоди.

«Демко Многогрішний, – писав Самовидець, – будучи наказним гетманом от Дорошенка за тое поставлен, же он найпершей отступил от Брюховецкого, здрадивши его. А хочай Брюховецькій марне згинув, на тое не уважаючи, жеби и его тое не споткало, себі гетманства жичацій, назбирал компанії з литви, ляхов и иных немало, жеби оному зичливими били, и избравши усю старишину поблиз себе задніпрскую до Новгородка, и приказал оним, жеби собі цалого гетмана настановили, не сподіваючися на оборону гетмана Дорошенка. Що старишина, будучи у

дворі зачинени, которых было омень, а при Многогрішном немало его компаній, и боячися що больше мовити, але пошовши гуртом, просили его Многогрішного, жеби он над ними гетьманом был. Чого он отмовлявся, як старая дівка хорошего жениха, бо того сам потребовал и позволился на то, которому и присягу виконали на послушество. И так зараз послов своїх до его царского величества послал, просячи, жеби знову принять били попрежнему, що и одержали. И знову рада была в Глухові, на которой князь Ромодановскій был, и статі новіє постановили. И от того часу юже воеводам приказано, жеби ні во що не втручались, и воеводи тилко в Києві, Чернігові, Ніжині и в Переясловлі зоставали, и то нічого не беручи у людей, але усе на гетьмана зліщено».

Оте порівняння Д. Многогрішного зі «старою дівкою» так сподобалося історикам, що вони раз у раз наводять його в дослідженнях, присвячених козащині та гетьманству. Приміром, В. Горобець про події останніх місяців 1668 р. писав: «Розвиток політичних процесів в Україні восени 1668 р., а саме: гостра міжусобна боротьба між Дорошенком та Суховієм, чию владу на Лівобережжі визнавали південні полки, підштовхнула Многогрішного до думки про можливість ведення власної політичної гри. Після того, як на кінець осені Суховій виводить з Лівобережжя вірні йому війська на Правобережжя, де зав'язує вирішальний двобій з Дорошенком, наказний сіверський гетьман, “себі гетьманства зичачій”, 17 грудня 1668 р. скликає старшин на раду до Новгорода-Сіверського, “жеби собі целого гетьмана настановили, не сподіваючися на оборону Дорошенка”. Оскільки на раду Многогрішний запросив лише тих старшин, котрі “оному зичливими були”, результати виборів неважко було передбачити. Лише задля дотримання традиції претендент певний час відмовлявся від гетьманства – “як старая дівка хорошего жениха”». Насправді, старшинська рада, що відбулася 17 грудня 1668 р. у Новгороді-Сіверськ, вочевидь, була скликана для годиться (як і численні інші старшинські і навіть загальновійськові ради на Гетьманщині того часу, коли реальної козацької демократії вже не існувало). І «скромність» Д. Многогрішного, вочевидь, була вдаваною. А проте довіряти оцінкам постаті Дем'яна Гнатовича, вміщеним у «Літописі Самовидця», треба досить обережно.

Інший козацький літописець, вищезгаданий Г. Граб'янка, «хитання» Д. Многогрішного в 1667 р. пояснював тим, що Дем'ян Гнатович був таємним російським «зичливцем» (прихильником), а П. Дорошенко не зумів розгледіти цієї зовнішньополітичної орієнтації в поглядах свого приятеля. Коли ж виникла нагода, Д. Многогрішний відкрив свою схильність до союзу з московським царем. «Року 1669, – зазначав Г. Граб'янка, – після відходу Суховія і татар, Многогрішний уже без всякої боязні почав заприязнюватись та погоджуватись з Москвою. І хоч був залишений гетьманувати Дорошенком, проте після його відходу зібрав грошову компанію (комісію) і присилював міських полковників присягти йому, як гетьманові, змусив їх послати своїх послів до його царської величності і просити його монаршу милість затвердити Многогрішного гетьманом. цар відразу ж милостиво погодився». Однак, як показали наступні події, Д. Многогрішний аж ніяк не ставив інтереси московського царя понад українські.

Третій козацький літописець, С. Величко, вважав, що Д. Многогрішний просто побачив можливість для себе стати гетьманом, повноправним господарем Лівобережної України, взяти її під свій «реймент», тобто владу, і це було головним мотивом його дій. Тут слід зауважити, що Дем'ян Гнатович неодноразово говорив про своє небажання бути гетьманом, проте історики йому не вірили (хоча, наприклад, вірили його ж словам про власну «темність та неписьменність»).

Слід зазначити, що сіверський наказний Д. Многогрішний у непростий час свого гетьмування підписував універсали – законодавчі акти, якими гетьмани від часів Б. Хмельницького визначали внутрішнє життя козацької України. У сучасному збірнику універсалів українських гетьманів подано 14 текстів універсалів та наказів Д. Многогрішного, підписаних у пору з червня 1668 р. й до підписання «Глухівських статей» 12 лютого 1669 р. (насправді їх, звичайно, було більше). Написані ці універсали, як тоді було заведено, літературною, тобто цер-

ковнослов'янською із численними вкрапленнями канцеляризмів та народних слів, мовою. Д. Многогрішний підписував їх так: *«Демьян Игнатович, полковник Войска Запорожского черниговский и наказный гетман северский»* або *«Демьян Игнатович, полковник Войска Запорожского черниговский и всего Севера гетман наказный»*. цими універсалами наказний гетьман усієї Півночі вирішував чимало соціально-економічних питань на підвладній йому (далеко вже не такій великій) території. Зокрема, Дем'ян Гнатович підтверджував та захищав права монастирів та церков на землі й майно: Максаківському монастирю було надано захист від мешканців сотень Чернігівщини, які «грунти монастирські <...> без відома ігумена поорали» (універсал від 28 червня 1668 р.); тій самій обителі пізніше було видано підтвердження на маєтки в Ніжинському полку (універсал від 12 серпня 1668 р.); Успенській церкві Новгорода-Сіверського, з огляду на її спустошення, надано доходи від Путивльського перевозу (універсал від 6 липня 1668 р.); церкві Чудотворця Миколи у Стародубі, щоб її можна було «образами та аперотами прикрасити», надано водяний млин на річці Писці (універсал від 21 липня 1668 р.) тощо. Така політика стосовно православних монастирів та церков була традиційною для українських гетьманів, починаючи від владарювання Б. Хмельницького.

Традиційним було й те, що сіверський гетьман універсалами затверджував маєтки за старшинами та іншими мешканцями підвладних йому земель. Так, за військовим товаришем Юрієм Буначенком закріплено було млин, збудований ним у с. Шептаках (універсал від 21 липня 1668 р.). За стародубським полковим сотником Павлом Андрієвичем – куплене ним урочище Семківщина з прилеглими до нього бортними угіддями та сіножатями (універсал від 21 липня 1668 р.). За чернігівським війтом Григорієм Яхимовичем (універсал від 14 жовтня 1668 р.) – половину Недачинської рудні (тобто закладу з плавлення руди та виготовлення залізних виробів), зважаючи на те, що співвласник рудні, як сказано в універсалі, втік на Правобережжя «під час приходу під Чернігів [військ] неприятельського московита» (цікаво, як собі міг дозволити Д. Многогрішний такий вислів щодо своїх російських союзників?). Було підтверджено права чернігівського отамана Івана Домонтовича на села Смолин та Максим, надані свого часу ще «універсалами світлої пам'яті небіжчика Богдана Хмельницького» (універсал від 19 жовтня 1668 р.). Крім того, підтверджено права стародубського полкового обозного Гаврила Дашенка (універсал від 22 грудня 1668 р.) на с. Литовське, млин на р. цитві та інші угіддя, надані раніше «універсалом небіжчика світлої пам'яті гетьмана Брюховецького» (дивна повага до гетьмана, якого тоді росіяни вже називали «зрадником») та ін.

Як бачимо, своїми універсалами сіверський гетьман продовжив традицію сприяння розвитку ремесел та промислів на Гетьманщині: закладанню млинів, рудень, бортних угідь та ін. Не дивно, що і мешканці деяких міст уже тоді отримали від Д. Многогрішного «охоронні універсали». Універсал від 21 липня 1668 р., підписаний у Чернігові «усього Севера гетьманом наказним», підтвердив чинність магдебурзького права в місті Стародубі та права на земельні володіння з млинами, за цим містом закріплені. А універсалом від 4 січня 1669 р. «Дем'ян Ігнатович, гетьман війська його царської пресвітлої величності Запорозького Сіверський», «бачачи, <...> що місто Чернігів через теперішню війну до великого спустошення прийти був змушений», звільнив мешканців цього міста від надання проїжджим гінцям підвід та кормів. Окрім того, Д. Многогрішний у вказаному універсалі оголошував: «І зберігаємо також [Чернігів] при давніх правах усіляких від гетьманів Військ Запорозьких антецесорів наших наданих на усілякі пожитки, тобто озера, перевіз, села [і від них на чернігівського] війта, на ратушу, на бургомістрів, як перед тим <...> усілякі податки збирали, так і тепер <...>, при тих усіх пожитках затверджуємо <...> і суворо наказуємо, аби ніхто тому не перешкоджав під [загрозою] суворого покарання військового <...>». Підтвердження магдебурзького права, звільнення міст від податків та інших повинностей, затвердження за ними земель – це, безперечно, дії, які міг собі дозволити лише правитель держави або досить широкої автономії. Загалом, від текстів вищезгаданих універсалів складалося дивне враження. Д. Многогрішний на час їх підписання був

лише наказним, тобто тимчасовим, гетьманом і, за власними словами, на «справжнє» гетьманство особливо не претендував. А зміст універсалів свідчить, що внутрішню політику на підвладному йому невеликому «шматку» земель Лівобережжя Дем'ян Гнатович проводив ґрунтовну, цілком у дусі гетьманів України «обох боків Дніпра» 1648—1668 рр.

«Глухівські статті» Д. Многогрішного: повернення Україні судової та фінансової автономії

На початок 1669 р. Д. Многогрішний, вочевидь, уже покинув сумніватися, бути чи не бути лівобережним гетьманом (якщо він справді мав такі сумніви). У цей час до Москви прибули українські послы, яким було дано наказ «від нас, гетьмана війська вашої царської величності Запорозького Сіверського Дем'яна Ігнатовича, від обозного, суддів, полковників, осавулів, сотників і всього Запорозького війська і православного народу малоросійського християнського <...>» (складений 1 січня 1669 р.).

Текст зазначеного наказу, на думку істориків, переконливо свідчить, що Д. Многогрішного аж ніяк не можна вважати проросійським діячем. Дякуючи російському цареві за «прощення», Д. Многогрішний від імені «Запорозького війська і від усього православного народу християнського малоросійського» прохав, щоб цар залишив людність Гетьманщини «при давніх наших вольностях», наданих у договорі з Б. Хмельницьким 1654 р. ці вольності, як стверджувалося в наказі, обмежено при наступниках Б. Хмельницького, починаючи від гетьмана Ю. Хмельницького.

Найбільше уваги у відомій частині наказу Д. Многогрішний приділив перебуванню на українській території російських залог та воєвод. «Хоча в тих статтях славної пам'яті Богдан Хмельницький, – йшлося в документі, – гетьман війська Запорозького, і все військо Запорозьке добивали чолом великому государю нашому, його царській пресвітлій величності, щоб у стольних українських містах були воєводи із ратними людьми його царської пресвітлої величності на оборону від неприятелів, а саме: в Переяславі, в Ніжині, в Чернігові, але вони замість оборони більшу нам пагубу і знищення нанесли і то в тій мірі, що ратні люди вашої царської пресвітлої величності у наших містах у бідних людей частими грабунками, пожежами і вбивствами до смерті і різними та всілякими мучительствами людям допікали, а над те до наших норів та звичаїв не є звиклі». Саме злочини російських військовиків, які залишалися абсолютно безкарними, а також зневага російських воєвод до козацьких звичаїв, на думку Д. Многогрішного, стали причиною загального збурення на Україні й «через це, а не від чого іншого, ця теперішня війна почалася і зросла, тільки від того, що ще й <...> Брюховецький війну почав у той-таки час». Отже, Д. Многогрішний вважав, що не лише І. Брюховецький, а й російські воєводи призвели до розриву Гетьманщини з Росією та війни між ними в 1667—1668 рр.

Виходячи з цього, Д. Многогрішний просив вивести російські війська з українських міст. Окрім того, клопотався про те, щоб російські воєводи не мали права судити місцеве населення, особливо козаків. «Бо ті воєводи, – писав Д. Многогрішний, – не зважаючи на постановлені статті, у козацькі права та вольності вступалися і козаків судили, чого ніколи в Запорозькому війську не бувало, а це в ці часи Запорозьке військо перетерпіло». Якщо ж довічно та незмінно козацькі права та «вольність» будуть закріплені за козаками, Запорозьке військо й Гетьманщина у «постійності перебуватиме неодмінно й несхитно».

Д. Многогрішний просив повернути населенню Гетьманщини його «наряд» – тобто автономний уряд, запроваджений після Визвольної війни проти Польщі, за часів Б. Хмельницького, й обмежений через свавілля російських воєвод за часів І. Брюховецького. У наказі було наголошено, що українські послы у Москві мусять «бити чолом <...> великому государю нашому, його царській пресвітлій величності, від нас, гетьмана, і від полковників, і від осавулів, сотників, отаманів, черні, і від усього війська Запорозького, і від усього народу православного християнського, щоб той наш прямий наряд, якого мали при своїх містах, куплений і завойований від лядського війська (а теперішнього часу його в нас воєводи в містах повідбирали), був нам повернений і відданий; і на те милосердний і милостивий отецький указ вашої царської

пресвітлої величності щоб був до воєвод, смиренно просимо й молимо, припадаючи до лица землі, щоб при нас був, а той наряд у нас не війною <...> забраний, але так, насильством, вони ж [наряди] завжди при війську малися».

Окремим пунктом у наказі Д. Многогрішний просив звільнити українських полонених, що перебували в російських містах, зокрема тих із них, що були захоплені під час згаданих вище подій у Ніжині. «За указом великого государя нашого, – писав Д. Многогрішний, – його царської пресвітлої величності, коли боярин, і воєвода, і намісник білогородський князь Григорій Григорович Ромодановський стародубівський із товаришами війною підходили під малоросійські міста, то в той час, як у Ніжинському полку, так і в Чернігівському, і Стародубівському багато полону набрали і з собою завезли до великоросійських міст різних людей статі чоловічої та жіночої, великого й малого віку, – і досі в полоні перебувають, і про те государю нашому, його царській пресвітлій величності, мають бити чолом і смиренно просити про милосердний і милостивий указ, щоб зволив розіслати скрізь грамоти своєї царської пресвітлої величності по містах, щоб на волю пускали, а тих невільників, що були в наших містах, відразу всіх до одного щоб повипускали». Зазначений пункт наказу свідчив про те, що хоч Д. Многогрішний і слав козаків до Ніжина, але аж ніяк не міг бути ініціатором жорстокої розправи над мешканцями цього міста і навіть намагався допомогти постраждалим.

Українська делегація, що прибула 19 січня 1669 р. до Москви, була досить велика: як зазначають історики, «посольство складалося з 58 чоловік козаків і з трьох духовних осіб – представників Лазаря Барановича. Від міщан також було троє. З козаків видніші: П. Забіла, М. Гвинтовка й І. Домонтович – генеральна старшина». Після її прибуття й переговорів вийшов у світ царський указ про вибори нового гетьмана. «У відповідь на прошення, – зазначав літописець Г. Граб'янка, – у Глухів з грамотою було прислано князя Ромоданівського. У тій грамоті проголошувалась монарша милість і сповіщалось, що Великий государ усі зради, що мали місце при Виговському, Юрію Хмельницькому та Брюховецькому, всемилостивіше прощає та відпускає і, як монарх християнський, ніколи про них не буде згадувати, а також не буде тримати у своїй державній пам'яті». «Після цього зволення й монаршого указу, – писав інший літописець С. Величко, – як князь Григорій Григорович Ромодановський з товаришами, так і цьогобічні [Лівобережні] полковники з іншою старшиною та значним військовим товариством з'їхались у Глухові і на третій день березня місяця, учинивши генеральну щодо гетьманства раду, вибрали й постановили на ній собі гетьманом Дем'яна Ігнатовича Многогрішного».

Новообраний гетьман, як і його попередники, уклав з Росією угоду, так звані «статті», підписані 12 лютого 1669 р. і названі Глухівськими – за місцем підписання. Статті ці підписав не лише Д. Многогрішний, але і, як було записано в літописі, «на раді були і до статей руки приклали Преосвященний чернігівський і новгородський архієпископ Лазар Баранович; Ігумен Максаківського монастиря Ієремії Ширкевич; Гетьман Дем'ян Ігнатов; Обозний Петр Михайлов син Забіла; Судді: Іван Самойлов, Іван Домонтов; Осаули: Матвій Микитин син Гвинтівка, Павел Грибович; Писар генеральний Карп Іванов Мокрієв; Бунчужний Лукаш Зборовський; Хоружий військовий Василь Свириденко; Писар гарматний військовий Никифор Александров». Окрім того, «статті» підписали 10 полковників: «Ніжинський Филип Іванов син Уманець; Стародубський Петр Іванов син Рославченко; Переяславський Іван Єфименко, наказний; Київський Константин Солонина; Кошовий піхотного полку Афанасій Савенко; Прилуцький наказний полковник Яков Трофимов і осаул полковий; Комонний полковник Михайло Кияшко; Піхотний полковник Іван Бирло». Як бачимо, полковників реєстрових козаків, що були водночас і фактичними губернаторами земель Лівобережжя, серед них було небагато – лише ніжинський, стародубський та київський (звичайно, варто згадати, що і сам Д. Многогрішний на момент обрання був ще чернігівським полковником), два полки – Переяславський та Прилуцький – представлені на раді «наказними полковниками». Окрім того, текст «статей» підписали представники полкової старшини, сотники й представники від підконтрольних Д.

Многогрішному земель. Загалом «Глухівські статті» підписали 137 осіб, присутніх на раді, яка щойно обрала Д. Многогрішного гетьманом.

«Глухівські статті» склалися з 29 пунктів, упорядкованих за традиційною для таких документів формою: прохання української сторони і відповіді на них російського царя. У деяких питаннях цар погоджувався на прохання українців, у деяких – ні. Були й пункти, запропоновані самим російським царем. Українська сторона, звичайно, мусила з ними погодитися.

Першим пунктом «Глухівських статей» цар, на прохання українців, «милосердно» простив «вини їхні» (тобто все те, що відбувалося під час антимосковського повстання І. Брюховецького) й пообіцяв, що «надалі їм ті їхні вини не згадуватимуться», а українці, зі свого боку, мусили «бути під його, великого государя, самодержавною високою рукою у вічному підданстві невідступно без будь-якої зради».

Другий пункт «статей» стосувався «прав і вольностей» українців, тобто фактично усього їхнього державного, соціального та економічного устрою. Пункт цей був напрочуд коротким: українці «милості у великого государя просять, щоб бути їм при колишніх своїх правах та вольностях, чим ударований був давніший гетьман Богдан Хмельницький, і щоб їм усе було potwierджено»; натомість цар, «Великий государ, його царська пресвітла величність, ударував гетьмана і все військо цього боку Дніпра правами й вольностями за колишнім їхнім правом і гарантував, що їхні права та вольності ні в чому не порушуватимуться». Отже, формально цар повернув Україні всі права, що їх вона мала за часів гетьманства Б. Хмельницького. Однак на той час (особливо після Переяславського договору 1659 р. з Москвою Ю. Хмельницького) зміст цих прав та вольностей був спотворений, і тексти інших «Глухівських статей» це добре засвідчували.

Кількість реєстрових козаків, згідно з четвертим пунктом «статей», мала складати 30 тисяч. це було вдвічі менше, ніж в усіх попередніх «статтях» українських гетьманів. Проте після Андрусівської угоди від підросійської України залишилася лише половина, і таке зменшення наполовину й реєстру було цілком зрозумілим. Окрім того, згідно з двадцятим другим пунктом «статей», для боротьби з покозаченими селянами було створено спеціальний полк із тисячі козаків (цей пункт звався: «про настановлення охотницького тисячного полку для примирення легковажних будників та винокурів, що свавільно називаються козаками, безчестять старих козаків і творять в Україні всілякі посвари і образи»). Про наслідки дії цього пункту й створення Д. Многогрішним «охочих» найманих козацьких полків буде сказано нижче.

Згідно з одинадцятим пунктом, у разі смерті гетьмана українська сторона за царським дозволом може провести вибори нового гетьмана, а цар надішле йому клейноди: прапор, булаву, печатку, литаври. Відповідно до двадцятого пункту угоди, якщо гетьман учинить якийсь злочин «окрім зради», то старшині «його без указу великого государя, його царської пресвітлої величності, не змінювати, а вкаже великий государ провести слідство, і після слідства чинити указ за їхнім [козацьким. – Т. Г.] правом». Згідно з дев'ятнадцятим пунктом «статей», якщо гетьман зрадить царя й «почне чинити в малоросійських містах якісь посвари так, як учинив це їм Івашко Брюховецький», то козаки і старшина мусять доповісти про це царю, «а тим гетьманським посварам не вірити». За таких умов старшина, невдоволена гетьманом, мусила або чекати його смерті, або викрити перед царем гетьманську «зраду». Д. Многогрішний буде першим із гетьманів, хто відчує на собі дію цього механізму дострокового усунення з посади.

Чимало пунктів «Глухівських статей» містили вже, так би мовити, стандартні обмеження української автономії, закріплені ще в «Переяславських статтях» 1659 р. Ю. Хмельницького та «Московських статтях» 1665 р. І. Брюховецького. Серед таких обмежень і заборона гетьману мати дипломатичні відносини з іноземними державами. Так, у дванадцятому пункті українці прохали, «щоб звелено було їм приймати від навколишніх государів усілякі присильні листи і читати, а прочитавши, відсилати до великого государя, а від себе їм до них писати». У відповідь

«великий государ, його царська пресвітла величність, указав відмовити в тій статті гетьману і всьому війську, тому що давнішому гетьману Богданові Хмельницькому та іншим гетьманам, хоч вони були гетьманами обох боків, не велено було ні з якими государями чинити спілкування, бо від того в малоросійських містах чиниться великий розлад». Те, що Б. Хмельницький не мав права підтримувати дипломатичні відносини з іноземними державами, було, звичайно, неправдою: і мав, і підтримував. Однак, як зазначалося вище, поняття про козацькі «права і вольності» за часів гетьманування Б. Хмельницького на момент написання «Глухівських статей» було переінакшене. У пункті вісімнадцятому українці, вочевидь, щось згадуючи зі старих, справжніх, «вольностей», стверджували: «Раніше гетьмани спілкувалися з польським королем, з кримським ханом та з іншими державами, то щоб і нині мати змогу спілкуватися про всілякі справи, що належать до малоросійських міст». Однак і таке спілкування російський цар їм заборонив, пропонуючи вирішувати свої прикордонні питання з сусідами через Москву. Якби порушив гетьман ці два зазначені пункти, царська влада мала б підстави для того, щоб застосувати вищезгаданий пункт дев'ятнадцятий про гетьманську «зраду». Певною поступкою українцям щодо розглянутого вище питання був пункт сімнадцятий. У ньому українці прохали: «Коли в царської величності учиниться комісія [тобто дипломатичні переговори. – Т. Г.] з будь-якими государями, чи королівською величністю, чи з кримським ханом і тут згадувалося б про Запорозьке військо, то щоб царська величність ударував, дозволив бути при своїх, царської величності, комісарах, висланих від них, тому що на першій комісії їхніх осіб не було і Запорозьке військо було від того в неمالій тузі». З огляду на це цар дозволив українським комісарам бути присутніми на переговорах Росії з іншими країнами щодо українських земель. Звичайно, малися на увазі, в першу чергу, переговори з польським королем. Тоді ж «і гетьман, і вся старшина, і козаки постановили: бути посланцями на польський посольський з'їзд обох боків, царської пресвітлої величності й Корони Польської та Князівства Литовського, до послів та комісарів Федору Завадському, судді Ніжинського полку, Лаврентію Борозні, Леонтію Артемовичу Полуботку, Єремії Єремієву, а на з'їзді сидіти їм при польських послах тому, що царська величність ударував їх за службу дворянською честю».

Пункт двадцять шостий стосувався нової резиденції гетьмана, адже Гадяч, колишню резиденцію І. Брюховецького, Д. Многогрішний ще не контролював. Українська сторона прохала: «щоб царська величність ударував, звелів бути гетьманові й гарматам у Батурині», – на це «великий государ, його царська пресвітла величність, ударував бути за їхнім чолобиттям». Від цього пункту почалася історія Батурина як «гетьманської столиці».

Важливим питанням для української сторони, як зазначалося вище, було перебування в Гетьманщині російських воєвод, а також їхні права й функції. Згідно з третім пунктом, українська сторона прохала: «Гетьман Богдан Хмельницький постановив у колишніх статтях, щоб воєводам царської величності бути з ратними людьми в Переяславлі, Ніжині, Чернігові, і хай би нині його царська величність не вказував бути воєводам і ратним людям у малоросійських містах, оскільки від них були численні сварки й доуки, від того й війна почалася [тобто війна І. Брюховецького проти Москви. – Т. Г.]». Російський цар на це наказав воєводам та військам «бути в Києві, в Переяславлі, в Ніжині, в Чернігові та в Острі». Вони мали там перебувати, «для оборони від ворогів і щоб надалі не було ні від кого в малоросійських містах ніякого хитання та зради [тобто антиросійських настроїв. – Т. Г.]». Проте цар обмежив права воєвод: він погодився вдовольнити прохання українців, щоб не російські воєводи збирали в Гетьманщині ті податки до царської скарбниці, а їх «збирання <...> покласти на гетьмана, а гетьман приставить на те вірних людей, а вчинить ті збори, коли Україна прийде в первісне становище». Також воєводи вже не могли одноосібно чинити суд над українським населенням (до судових органів, за волею царя, мали залучати «значних, добрих і розумних людей з-поміж малоросійських жителів»). Російські воєводи тепер були покликані здебільшого «мати начальство над ратними людьми, яких прислано на оборону», а місцевих мешканців, «їхні права та

вольності, та суди, та всілякі справи» вони не мали чіпати. У разі порушень з боку російських «ратних людей» цар пропонував місцевому населенню писати до Москви та воєводам скарги. Таким чином, згідно з зазначеним пунктом, кількість російських воєвод та залог в українських містах зменшувалася. За Московським договором І. Брюховецького, їх мало бути 10, а тепер – лише 5 (хоч українська сторона прагнула, щоб їх було лише 3). Але головне, що тепер воєводи не втручались у місцеві судові та фінансові справи. Отже, Гетьманщині було фактично повернуто її фінансову та судову автономію – і це здобуток гетьмана Д. Многогрішного. З деякими обмеженнями цей лад зберігався майже до кінця існування гетьманської держави (тобто майже 100 років, аж до К. Розумовського, що гетьманував у 1750—1764 рр.).

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.